

LA IMPORTÀNCIA DE LA “PRECOCITAT” EN L’AUTISME, EL SEU DIAGNÒSTIC I EL SEU POSSIBLE TRACTAMENT.

Ramon Miralpeix

(Treball presentat a la Jornada del 12-de maig de 2012 a Barcelona, sobre l'autisme)

Sabem bé que el subjecte és en constitució constant, que el seu ésser de subjecte no es clausura en el recorregut de tota la seva vida. Per altra banda, hi ha unes passes prèvies que s'han de fer abans de poder-ne fer d'altres... i, a més, algunes d'aquestes primeres passes podrien estar lligades a una temporalitat concreta. No ho dic pensant en cap genetisme o desenvolupisme; ho dic de la mateixa manera que puc dir que jo ja sé que no podré ser violinista.

Això ho podem exemplificar amb els efectes “reals” que tenen alguns encontres “imaginariis” en alguns animals: la majoria de nosaltres pot recordar l'aberració que es produeix en la conducta de seguiment dels aneguts acabats de sortir de l'ou a la mare ànec, quan l'encontre imaginari necessari per a la conducta descrita, es produeix amb un home -com Konrad Lorenz- en lloc de amb qui hauria d'haver estat allà però no hi va ser: la mare ànec.

Dit d'una altra manera, sabem que hi ha uns encontres –que com a tals encontres són contingents, és a dir, que poden produir-se o no, que el fet que esdevinguin no està garantit– que tenen l'efecte de posar en marxa alguna funció. Així, que un nen es trobi amb una mare i que una dona es converteixi en mare per haver-se trobat amb un fill, no està garantit. I cal que aquest encontre es produeixi per tal que puguin passar, després, altres coses.

Els nens observats per R. Spitz als quals els va mancar aquest encontre, o el resultat dels experiments sovint citats de Frederic II de Prússia, de qui es diu que per tal de criar homes forts, capaços de servir a l'exercit sense les febleses derivades de l'amor i la tendresa, va ordenar crear una maternitat en la qual els nens fossin criats amb tota cura pel que fa a les seves necessitats, però amb l'absència total de contacte afectiu, podem presentar-los com a proves del que passa si aquest encontre no es produeix: del plor inicial, als crits, a la pèrdua de pes, al rebuig del món, al marasme i fins i tot la mort.

Però no cal anar a aquests exemples extrems: aquest encontre no està garantit tampoc tot i que coincideixin en el mateix espai una dona i un nen, ni que siguin, biològicament, mare i fill. Podem entendre l'autisme com el resultat d'aquest no-encontre -trobada que nosaltres podríem traduir, per exemple, en termes d'alienació a l'Altre.

Em sembla que, qui més qui menys, fins i tot alguns biòlegs i alguns conductistes podrien estar d'acord amb el que hem dit fins ara. Les divergències es produeixen especialment en les hipòtesis sobre la causa d'aquest no encontre, i em sembla que hauríem de ser capaços d'acceptar que tan reduccionista és dir que es tracta simplement, per a tots els nens autistes, d'un trastorn ubicat en el cervell el que impossibilita el contacte, com dir que totes les mares dels nens autistes són “mares-

nevera”, “mares-congelador”. Possiblement, una i altra cosa són veritats, però parcials i no per a tots.

Insisteixo en tot cas en la contingència de la trobada, i en la importància del temps i de l'espai en la que aquesta contingència té més probabilitats de produir-se.

Tot això ve a compte d'una hipòtesi: quant abans es diagnostiqui l'autisme, abans podrem treballar per tal que alguna cosa d'aquest encontre es produeixi -difícil!-, o per tal que el nen pugui fabricar una ortopèdia d'aquest encontre que falta.

Una altra hipòtesi ens ve forçada, i aquesta sí que està del tot lligada als principis que es desprenen de la psicoanàlisi, i especialment de la psicoanàlisi lacaniana: Hem començat dient que el subjecte no era pensable, des d'aquesta perspectiva, com a constituït, com a acabat. Podíem haver-ho dit d'una altra manera, més radical: en l'ésser humà, el subjecte no és d'entrada: es produeix. Aleshores, quan dèiem que cal un encontre perquè una funció es posi en funcionament, ens trobem amb la següent paradoxa: per tal que es produeixi aquest subjecte, ja ha d'existir prèviament en l'Altre.

És a dir, com a punt de partida, si el nen —prèviament a esdevenir subjecte— no és comptat i tingut en compte com a subjecte, és possible que arribi a saber dir paraules, a saber comportar-se en determinades situacions, a poder adquirir els hàbits “normals” d'higiene, d'autonomia en el menjar, vestir-se, desplaçar-se dins d'un entorn delimitat, fins i tot és possible que aprengui a controlar d'alguna manera aquestes reaccions de l'organisme que probablement serveixen per dotar-se —ni que sigui en l'ara i aquí— d'un cos (com les estereotípies, o el posar-se la mà a les dents), o controlar aquelles reaccions que són viscudes pels altres com a agressions.

Tot això segur que té la seva importància i haurà de tenir el seu lloc en qualsevol modalitat d'educació del nen autista, però això té poc a veure amb els que ens interessarà a nosaltres: propiciar les condicions de producció d'un subjecte. De fet, en tot el que hem dit abans, es tractaria només d'un ensinistrament si abans no se li ha donat un lloc, o se l'ha creat per a ell —o millor, amb ell— en l'Altre. Nominé ho dèia no fa massa, donant raó del títol de la seva conferència: *“Aprendre de l'autista, és suposar que darrere d'aquest quadre clínic impressionant hi ha un subjecte”*¹ Parafrassejant a Lacan, la condició mínima per a tot tractament de l'autista és que hi hagi, de la banda del terapeuta, de l'analista, un *“subjecte suposat existent”*.

Tot això és summament important tenir-ho en compte d'entrada per a poder reivindicar una clínica de l'autisme: aquest nen tan particular que no et parla i no et contesta, que està al seu món, per qui sembla que tu no existeixes, que t'esborra del món per esborrar-s'hi ell, que fa gestos estranys, que pot estar-se estones llarguíssimes fent donar voltes a un objecte, o quedar-se amb la mirada clavada en un punt fix, que es mossega, que es resisteix a mirar-te als ulls, és, a més un nen que ens mostra -sovint- un patiment d'existir tal que el fa separar-se del món amb tota la radicalitat de què pot ser capaç; que el fa cridar, fins i tot amb aquell crit mut que descriu R. Lefort en M. França; que el fa estavellar-se de cap contra les parets o de genolls contra el terra, que el fa saltar amb una potència, amb una força que sembla treta d'un lloc impossible contra aquesta cosa -la mare, el pare, una cuidadora, una educadora, un terapeuta, un altre nen- que intenta trencar el seu estar com està per fer-lo ser més “normal”, que

1 Conferència “Aprendre de l'autiste” Narbona 2010

intenta treure'l del seu món per fer-lo entrar en el món dels altres, el nostre. Es tracta d'una clínica del gaudi que es presenta indiferenciat, descarnat, il·limitat.

En tot cas, la qüestió és com ens ho fem per construir aquest espai de trobada possible, un espai que propiciés les condicions de producció d'un subjecte, perquè la veritat és que no hi ha un únic model:

Tenim a M Klein operant de manera contundent amb una injecció de simbòlic, però clarament efectiva en el cas Dick;

Tenim a B. Bettelheim per a qui calia la separació radical de la "mare-glaçadora", però també la possibilitació del joc estimulants d'un "comportament frontera";

Tenim a F. Tustin intentant restablir-construir un pont entre la boca i el pit, entre un "un" i un altre podríem dir, la separació dels quals hauria estat viscuda com una ruptura tant traumàtica que avocaria el nen al "forat negre" del "no-ser" del qual ha de defensar-se amb el seu tancament autista;

Tenim a R. Lefort construïnt també un pont mediador a través de l'objecte privilegiat del menjar, però sostenint ella una posició d'objecte entre els altres que M.Françoise privilegiarà precisament perquè R. Lefort la considera un subjecte. Si tenim temps, podríem explicar què vull dir quan dic que Rosinne Lefort atorga a MF un lloc com a "*Subjecte suposat existir*"²

Podríem seguir amb tot un vano de "models" que van des de l'intervencionisme més elevat, [per la banda d'intentar, primer separar -és a dir, introduir la diferència en l'indiferenciat- i després lligar pel simbòlic i per l'imaginari -és a dir, introduir els elements "connectius" entre aquests elements, ara separats]; a la oposició a qualsevol intervencionisme. Entre altres raons, el que podria justificar aquesta darrera posició serien alguns dels casos d'autistes que d'adults poden assolir una relació amb el món

2 Vegin a què em refereixo quan dic que Rosinne Lefort parteix de la consideració que M. Françoise és un "*subjecte suposat existent*" en aquests fragments de les primeres sessions (les cites són del llibre Lefort, R. I R. "EL nacimiento del Otro"). Més enllà del que passa, l' "enunciat", m'interessa el lloc de l' "enunciació" en el que es col·locarà RL, i això ho trobem en el que fa -la tria d'objectes- i en la manera com narra la sessió: "sento que..." "em dona un cop al cap rient...em dona una bufetada magistral... em mira amb un rostre radiant... em dona cinc bufetades magistrals."

(246) Segueix al dia següent: "un bombónn, me lo muestra", "vacila en pedirme que la ponga en el suelo"... "En el curso de la sesión se inclinará varias veces para admirar este charco (de leche)... y mirarme con expresión desafiante, haciéndome testigo de su hazaña". "Siento que está inquieta".

(247) De la següent sessió RL diu: "Me tiende los brazos... me dirige una mirada enfurecida"; i davant de l'angoixa que sent en front de l'objecte oral -el plat d'arròs amb llet amb qual no arriba- senyala "la boca abierta sobre un grito que no sale", a la qual cosa RL respon (aquest respondre l'hem d'entendre en la seva literalitat: respon a un crit escoltat en el seu silenci atronador) "**Hago oír el sonido de mi voz para romper esta tensión insostenible**"

(248) A la sessió que segueix, es MF qui respon: "lanza una salmodia gutural y ahogada". (249) La sessió segueix amb dificultats importants per a MF i la conclusió de RL és que el comportament de MF ha estat especialment esquizofrènic, gairebé sense contacte amb ella. Malgrat això, les infermeres i el metge li diuen que MF està més atenta, més dinàmica. RL acaba dient que MF "*ha establecido un contacto poco profundo pero ha adquirido la certeza muy sólida de mi pasividad; una cosa y otra le permite vivir en su mundo interior, en parte segura de mi no intervención, y en parte un poco protegida por mi presencia*"

La conclusió d'aquestes primeres sessions és que per a MF no existeix ni l'Altre ni l'altre -cal que en aquesta ocasió entenguem aquest altre com objecte privilegiat- malgrat que no es tracta d'una indiferenciació absoluta: hi ha un objecte privilegiat, el menjar, i també RL queda en una posició destacada. L'altre element que assenyala és la manca quasi total de mirada i d'una "crida" a l'Altre. Tot i que això canvia depressa: malgrat "la mirada no se despierta... me mira riendo cuando llego".

prou ben connectada com per, no només no necessitar recloure's, sinó fins i tot per voler i poder narrar la seva història al món, mantenir un relació de parella, i fer-se un lloc, un nom, en aquell món del qual s'haurien exclòs durant un llarg període de la seva vida; els exemples més clars entre els que he llegit em semblen Daniel Tammet i Donna Williams. De fet Donna Williams reivindica el seu autisme com a una defensa contra l'esquizofrènia -tesi que no deixa de ser interessant i mereixedora d'atenció- de manera que és precisament el seu encapsulament a la infància i totes les estratagemes de protecció contra el món el que li permetrà -segons ella mateixa- poder anar integrant parts de l'altre món al seu -i al revés. En aquests casos seria molt interessant investigar fins on fos possible, a través de quins elements haurien pogut establir ponts amb el món -ja tenim aquí una primera qüestió a treballar: per establir ponts entre dues ribes, hi ha d'haver, primer de tot, dues ribes entre les que construir aquests ponts.

Però torno al que m'interessa ara i aquí, que és el posar de relleu la importància del temps, de la precocitat del DGN i de la "precocitat" del tractament.

Podríem dir, parafrasejant, ara, el Gènesi, que "*al principi fou la vida, i la llum, i el verb*".

Quan dic "la vida", vull dir aquest organisme que té forma de cria humana, ocupat míticament en un gaudi autístic, de caire homeostàtic, i que Freud assenyala com aquell autoerotisme previ al narcisisme³; Amb "la llum" em refereixo al camp de la visió -ja veurem si també el de la mirada-, de la creació i organització de l'espai, l'imaginari, la funció fundant del qual Lacan assenyala amb l'estadi del mirall; I "el verb" que, si per una banda introdueix el tall radical entre un un, un subjecte, i un altre, alhora es converteix en el medi, en l'òrgan, en el pont que permet una certa relació -contingent- entre aquell "un subjecte" que ja serà per sempre més barrat, afectat per una falta radical, primària i l'Altre -l'Altre del llenguatge i la paraula, l'Altre que estarà també presentificat imaginàriament pels altres semblants, i que també barrat, afectat per un forat, impossible de suturar, introduït justament per la producció del subjecte i de l'objecte.

Per tal que aquell gaudi auto-eròtic, com prefereix dir Freud, pugui esdevenir narcisista, cal que es constitueixi un cos que pugui ser investit libidinalment. Simplificant molt les coses podria dir que hom no pot estimar-se a sí mateix, si aquest sí mateix no existeix.

3 Freud, S. *Tres ensayos para una teoría sexual* - 1905 / *La sexualidad infantil* / *Manifestaciones de la sexualidad infantil*.

Autoerotismo. -Debemos dedicar toda nuestra atención a este ejemplo. Hagamos resaltar, como el carácter más notable de esta actividad sexual, el hecho de que el instinto no se orienta en ella hacia otras personas. Encuentra su satisfacción en el propio cuerpo; esto es, es un instinto autoerótico para calificarlo con el feliz neologismo puesto en circulación por Havelock Ellis. Se ve claramente que el acto de la succión es determinado en la niñez por la busca de un placer ya experimentado y recordado. Con la succión rítmica de una parte de su piel o de sus mucosas encuentra el niño, por el medio más sencillo, la satisfacción buscada. Es también fácil adivinar en qué ocasión halla por primera vez el niño este placer, hacia el cual, una vez hallado, tiende siempre de nuevo. La primera actividad del niño y la de más importancia vital para él, la succión del pecho de la madre (o de sus subrogados), le ha hecho conocer, apenas nacido, este placer. Diríase que los labios del niño se han conducido como una zona erógena, siendo, sin duda, la excitación producida por la cálida corriente de la leche la causa de la primera sensación de placer.

La ilustración sexual del niño - Carta abierta al doctor M. Fürst - 1907

Esta época de la vida individual, en la cual el estímulo de distintos lugares de la epidermis (zonas erógenas), la acción de ciertos instintos biológicos y la excitación concomitante a muchos estados afectivos engendran cierta magnitud de placer, innegablemente sexual, es conocida con el nombre de período del autoerotismo, según expresión introducida por Havelock Ellis.

La construcció de la superfície contenidora d'aquest cos vindrà determinada per les experiències de gaudi, d'al·letament, d'embolcallament, d'acaronament, de la cura del cos que un altre li tindrà amb el plus del reconeixement com a fill. Aquesta és la matriu del lligam inicial que Lacan planteja com el del desig de la mare per tal que sigui possible la metàfora paterna.

Si en aquest cas la temporalitat no és banal, tampoc ho és en el de l'estadi del mirall, ho sabem clar: es tracta del moment d'«*insight configurant*»⁴, que el propi Lacan situa entre els 6 i els 18 mesos⁵. Es tracta d'un procés d'identificació, de l'assentament de les bases per a la constitució del jo i del narcisisme⁶.

Em sembla que no és cap disbarat relacionar les dificultats que el nen autista presenta en relació la mirada de la mirada, les dificultats per al reconeixement de l'altre com a semblant, i per al propi reconeixement imaginari del seu cos com a símbol d'una certa unitat subjectiva, amb un estadi del mirall fracassat. No és només això, ho sabem, de fet hem posat sempre èmfasi en les dificultats de la mirada per a poder arribar a ser un objecte cedible en el circuit de la pulsio, però ara m'interessa també ressaltar aquest aspecte de la mirada com a constituent de la parella $a \rightarrow a'$, la parella que constitueix el jo (*moi*) \rightarrow jo ideal $\{i(a)\}$ que li retorna el mirall. A tall d'exemple del que vull dir, l'escena que narra Donna Williams, ja als 27 anys, em sembla prou eloqüent en aquest sentit: Donna li demana a una amiga de mirar-se juntes al mirall; quan l'amiga gira la mirada, Donna esclata a riure. El que li fa gràcia és que l'altre de l'amiga, la imatge, també ha girat la mirada. Quan l'amiga li explica que és clar, que és el seu reflex, i que si ella es gira, el seu reflex també ho farà, Donna es queda tota parada, no ho pot entendre, perquè sempre que mira la seva altra del mirall, aquesta la mira a ella, no ha vist mai la seva altra del mirall girar la cara i la mirada.⁷

Pel que fa al verb, “No és als cinc anys que cal intervenir sinó molt més precoçment si es vol poder ajudar un subjecte com a aquell a separar-se de la veu per entrar en la paraula.”⁸ Més enllà dels estudis, que segur que hi deu haver, però que no conec, sobre si hi ha un moment de tancament o no de la possibilitat de la paraula, tenim l'experiència concreta de la diferència entre els progressos visibles en la cura de nens quan són menors de 4, 5 anys a tot estirar, o quan són més grans. Més enllà d'aquestes edats, el marge que li queda al nen per poder entrar en el joc de la paraula es fa cada vegada més petit, de manera que ens queda apostar quants més números millor a la rifa, encara que sapiguem que no els podrem jugar tots, i encara que sapiguem que el premi

4 Lacan, J. “De nuestros antecedentes” Escritos 1

5 Es refereix als estudis de Baldwin i de Wallon

6 Lacan, J. “El estadio del espejo como formador de la función del yo (je) tal como se nos revela en la experiencia psicoanalítica” Escritos 1 Comunicación presentada ante el XVI Congreso Internacional de Psicoanálisis, en Zurich, el 17 de julio de 1949, (Anteriormente, una primera comunicació del "estadio del espejo", fechado en "Marienbad-Noirmouter" en agosto-octubre de 1936.)

7 Està clar que el reflex de Donna no és una imatge: es tracta d'un ésser viu, potser un ésser pla, però viu. Ja té 27 anys quan li demana a Kerry, una amiga de mirar-se juntes al mirall. Aquesta és l'escena que segueix:
→ “Kerry apartó la mirada de ella misma en el espejo. Estallé en carcajadas. «¿Qué es tan divertido?», preguntó. «Apartaste la mirada ahí dentro, dije. «¿Qué esperabas?», preguntó. «Bueno, tú ahí dentro no es lo mismo que yo ahí dentro», dije.
«Por supuesto que no», dijo ella. «Tú te pareces a ti y yo me parezco a mí». «No tiene nada que ver con lo que parecemos. Tiene que ver con lo que hizo ella cuando tú apartaste la mirada», dije, refiriéndome a Kerry en el espejo. «Ella apartó la mirada». «Tu reflejo también aparta la mirada», dijo ella. Me reí un poco para mí misma, sabiendo que se equivocaba. Yo nunca había visto que mi reflejo apartara la mirada. Cuando volvía a mirar, ella había seguido con la mirada fija en mí, como siempre.” Donna Williams: “Alguien en algún lugar” N.E. ED. pg 159

8 Nominé, op cit

gros, el de la paraula en el seu sentit ple, és a dir, en el sentit de la seva essència de malentès, de metàfora, de broma, d'acudit, d'inconscient, potser (el premi de la paraula) quedarà desert per sempre. Tot i això, segurament tots pensem que és més aprop del subjecte -això no sé com dir-ho d'una altra manera, i m'agradaria poder-ho fer perquè em grinyola- qui és capaç d'establir una relació amb els altres a través de la demanda formulada, que aquell que no pot formular aquesta demanda. I potser, simplificant molt, es tracta d'això, de poder-nos relacionar, a través de la demanda.

Els deslligams entre els diversos registres els podem veure molt clarament en la dificultat per a situar els pronoms personals "jo" i "tu"... es tracta d'una impossibilitat simbòlica i imaginària.

No vull acabar, per la qüestió del temps, sense agrair a Lacan -i a la insistència de C. Soler per subratllar-lo- el concepte de "*lalangue*", que és el que a mi em serveix per a poder abordar conjuntament el que he expressat separatament amb els termes de "la vida, la llum i el verb". Aquest és un concepte molt proper a l'experiència -almenys per a mi- i molt complex alhora, amb més d'una cara.

Es tracta d'entrada del laleig, el balboteig, aquella producció fònica insensata que fan els nens quan són petits simplement per què sí, per passar-s'ho bé, però que amb una mica de sort trobaran una mena d'eco, de ressò, de resposta en el laleig, en el balboteig, en allò que els pares es moririen de vergonya si es veiessin a sí mateixos fora de context. D'aquesta manera, allò que només era un so, acaba esdevenint un significant, sense sentit encara, però en un significant perquè ja poden començar a distingir-se uns dels altres. El següent pas és el de la "significantització" d'aquests significants però no hi entraré, sinó em quedaré un moment aquí, en aquest moment pre-lingüístic (que no pre-verbal).

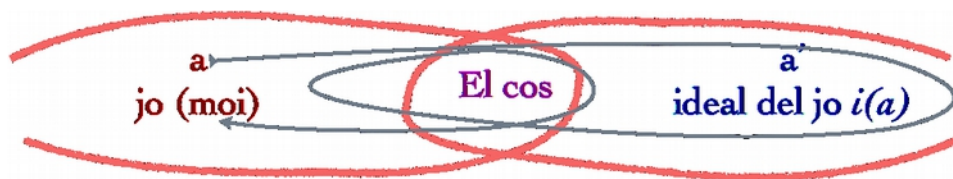
Fa un temps vaig elaborar un esquema que em va servir per presentar la qüestió de la primera part de la parella alienació-separació. He provat de connectar-hi el registre de l'imaginari, l'estadi del mirall, i miraré d'explicar-ho tant senzillament com pugui:

Aquell ésser dotat de vida, és a dir, de sensacions, de tensions que busca de retornar a zero -a l'equilibri homeostàtic deia al principi, en relació "auto-eròtica" amb aquestes tensions, pot ser que es trobi amb un altre (Altre) que el toca, que ressegueix tot el seu cos mentre el mira, i que això ho fa perquè ho desitja, i perquè gaudeix de manera plaent fent-ho.

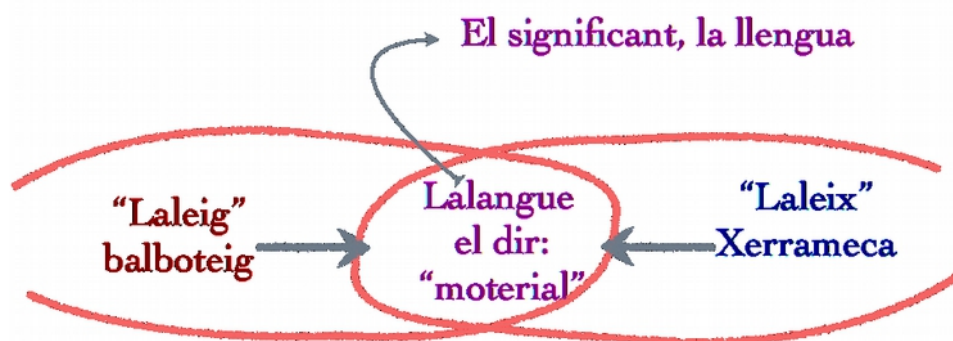
L'encontre real, l'alienació pel gaudi.

Aquesta mirada que el reconeix li permetrà a ell reconèixer-se a sí mateix en aquest cos, jo ideal, que el conté, en l'estadi del mirall.

L'encontre imaginari, l'alienació per l'altre del mirall

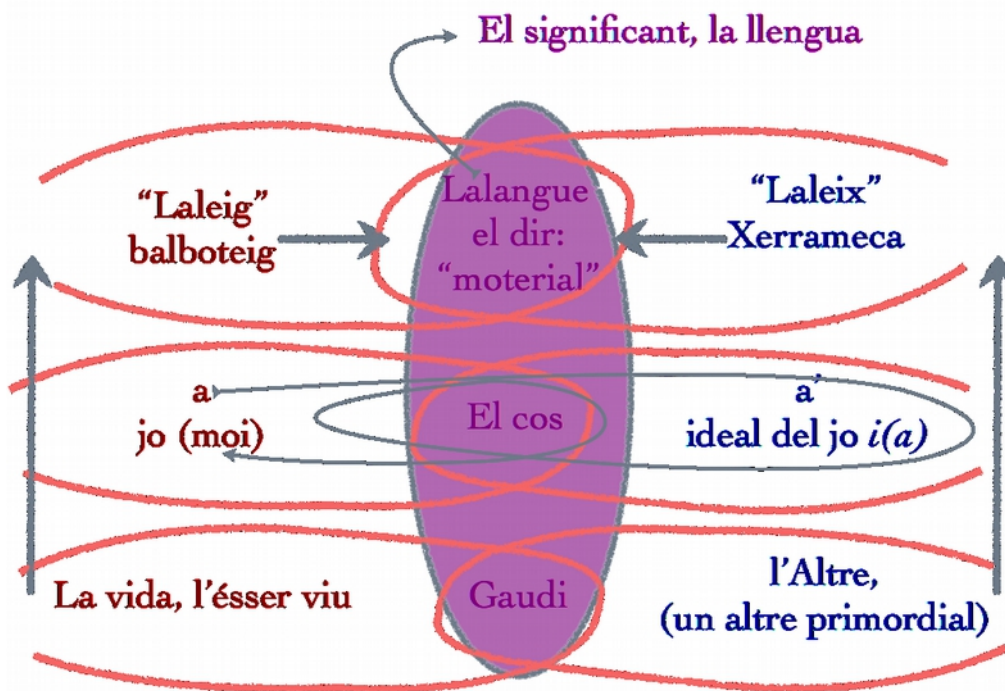
Per altra banda, mentre passa tot això, el nen no deixa de “dir-hi la seva”, la seva “xerrameca” que li retorna a les orelles sense poder distingir-la encara com venint de fora, en una mena de continuïtat, d'identitat entre el fregadís de l'aire a la laringe, les pessigolles al paladar i a la llengua i el so que entra per l'oïda, fins que li “retorna” la veu a través d'una cantarella que no és la seva, un balboteig que ve d'una altra banda i que transporta també aquell gaudi plaent de qui el fa. Aquesta seria la llengua materna de veritat, la de la llengua.

L'encontre amb “lalangue”, premissa de l'alienació a l'Altre del llenguatge

És aquest l'encontre contingent original de què parlava al principi. Serà des d'aquí que el nen tindrà accés a la llengua, al llenguatge i la paraula.

Si algun d'aquests elements falla, per defecte -però també pot ser per excés, i l'encontre no es produeix en tota la seva amplada, aquell subjecte que n'havia de néixer queda, com a molt, a l'espera.

Ens queda dir alguna cosa del “tractament”.

A l'inici d'aquesta presentació, feia referència a un no hi ha model, no hi ha “cura tipus” per a l'autisme des de la psicoanàlisi, fora del que assenyalava com a principi general amb la fórmula “*el subjecte suposat existent*”. Aquí som diferents professionals que fem el que podem des de la posició en la que cadascú es troba en relació al nen autista, hi ha qui treballa ambulatoriament en una institució -com un CDIAP, un CSMIJ- o qui s'hi troba ocasionalment a la seva pràctica privada, i també en som uns quants que tenim la sort de treballar en institucions específiques on es prova d'aportar un marc, de crear aquelles condicions que afavoririen un encontre possibilitador. En general és molt difícil poder treballar d'aquesta manera amb nens molt petits, per la terrible por que fa el diagnòstic primerenc d'autisme; el més habitual és una denegació defensiva dels pares, però també sovint dels professionals: sembla que sempre quedi l'esperança que les coses canviaran: estem cansats d'escoltar els pares explicar com els seus temors eren calmsats pel pediatre quan els deia: “*no s'amoinin, ja parlarà, ja canviarà, donem-li temps*”. En aquest sentit, els CDIAP tenen la seva oportunitat i la seva responsabilitat, perquè els arriben nens molt petits. Quan aquest encontre ja no és possible, ens queda encara la possibilitat que el nen pugui fabricar la seva personal ortopèdia d'aquest encontre que falta. La resposta la donem, a l'Alba, per exemple, des d'una diversitat concreta dels altres que intervenim -una diversitat no disbauxada, no es tracta de qualsevols altres- però que implica varietats de presència i d'intervenció.

El que ens sorprèn encara, és com el nen -fins i tot l'autista més profund amb qui he treballat- diferencia aquests altres i la seva modalitat de presència. No parlaré de totes les que hi ha, que van des de qui s'ocupa de l'administració fins al director, des de les monitores de pati i menjador a les educadores o als clínics. Cadascú té la seva funció, però la perspectiva és clínica i està orientada per aquell principi primer: aquest nen és un subjecte. Aquest és el desig que, si hi és, orienta l'acció cap a la subjectivació.